

بررسی میراث اندیشه امام محمد غزالی

به ابتکار مؤسسه تفکر و تمدن اسلامی مالزی (ISTAC) کنفرانس ۴ روزه‌ای با عنوان بررسی میراث اندیشه غزالی از تاریخ ۲۴ لغایت ۲۸ اکتبر ۲۰۰۱ (۲ لغایت ۶ آبان ماه ۱۳۸۰) در شهر کوالالامپور مالزی برگزار گردید. در این کنفرانس که ۲۴ سخنران از کشورهای مالزی (۷ نفر) جمهوری اسلامی ایران (۳ نفر) ترکیه، ژاپن، ایتالیا و آمریکا (هر کشور دو شرکت کننده) آلمان، اردن، روسیه، آفریقای جنوبی، مراکش و فلسطین هر کشور یک نفر حضور داشتند، شرکت کنندگان طی ده جلسه به بررسی جنبه‌های مختلف آراء و افکار امام محمد غزالی پرداختند. جلسه افتتاحیه کنفرانس که قرار بود با سخنرانی حسن بن طلال ولیعهد سابق اردن آغاز شود به دلیل عدم حضور وی با سخنرانی خانم دکتر وجدان بنت علی یکی از شاهزادگان اردنی که خود از سخنرانان جلسه اول نیز بود آغاز گردید. پس از آن شرکت کنندگان طی سه روز کاری در رابطه با موضوعات مختلف درباره اندیشه‌های حجت الاسلام غزالی به بحث و گفت‌وگو پرداختند. عناوین موضوعات مورد بحث عبارت بودند از:

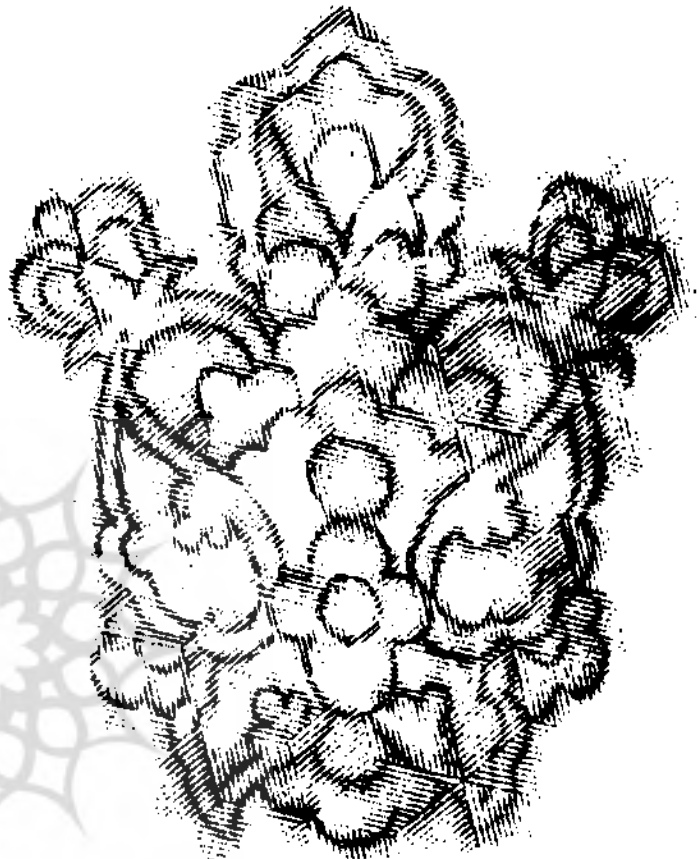
۱. عقل گرایی در اسلام و پیدایش علوم طبیعی با عنایت به مفهوم علیت در اندیشه غزالی (پروفسور هانس دایر از آلمان)
۲. غزالی و نظریه زیباشناسی (دکتر وجدان بنت علی از اردن)
۳. کیهان‌شناسی غزالی و ابن عربی (پروفسور کوجیرو ناکامورا از ژاپن)
۴. استفاده بیهیبه غزالی از مفهوم زمان حال در تفسیر قرآن (دکتر نصرالله پورجوادی از ایران)
۵. تفوق و بیش انسان‌شناسی در درک مقام الهی و خصائص او (دکتر عبدالهادی پالازی از ایتالیا)
۶. در نقد غزالی از فلسفه (دکتر توفیق ابراهیم از روسیه)
۷. مقاصد الفلاسفه غزالی، اهداف و دستاوردهای آن (پروفسور دیوید بول از آمریکا)
۸. نظریه غزالی در نبوت و قدوسیت، مقایسه تطبیقی میان کیمیای سعادت و احیاء علوم الدین (دکتر ماساتاکا تاکیشیتا از ژاپن)
۹. تئوری و طبقه‌بندی غزالی از علم (دکتر یوسف داود از آفریقای جنوبی)
۱۰. ارتباط مباحثه غزالی و ابن سینا، ارزش گذاری و ارزیابی مجدد (دکتر آلپ ارسلان آجیک گنچ از ترکیه)
۱۱. رشیدالدین فضل‌الله همدانی در دفاع از غزالی (دکتر مهدی محقق از ایران)
۱۲. ابوحامد غزالی در سلسله مراتب ادراک (دکتر کریم کرو از مالزی)
۱۳. نقش ابوحامد غزالی در شکل‌گیری و توسعه زندگی اقتصادی، اجتماعی و سیاسی (دکتر صبری اورمان از ترکیه)
۱۴. مطالعه تحلیلی در اندیشه غزالی در باب پول و بهره (دکتر عبدالعظیم اصلاحی از هند)
۱۵. اقتصاد اسلامی یک بازتاب از سهم اندیشه غزالی (امیر الرویانی از مالزی)

۱۶. غزالی و مجادله کلامی (پل لیترینگ از مالزی)
۱۷. دیدگاه غزالی پیرامون تئوری فیزیک (دکتر النور ظنانی از آمریکا)
۱۸. اندیشه غزالی در فلسفه مدرن (دکتر جمیل آلدوکان از مالزی)
۱۹. برداشت غزالی از دلالت و مجادله (دکتر بن ناصر البوزاتی از مراکش)
۲۰. در باب اندیشه غزالی به عنوان نمونه بارز تفکر اسلامی امروز (دکتر مصطفی ابوصوی از فلسطین)
۲۱. اندیشه سیاسی غزالی و ارتباط آن با موضوعات روز (دکتر مهاتیر عبدالرحیم از مالزی)
۲۲. دستاوردهای غزالی در زمینه اصول فقه (دکتر احمد کاظم موسوی استاد ایرانی مؤسسه ISTAC)
۲۳. تجربه دینی در اندیشه غزالی (دکتر همایون همتی از ایران)
۲۴. امام غزالی و شیخ احمد بن ادریس - کیمیای یقین (دکتر یحیی سر جو یاحه پالوینچی از ایتالیا)

استاد ایرانی شرکت کننده در این کنفرانس ضمن ارائه سخنرانیهای خود نظر سایر شرکت کنندگان را جلب نمودند. دکتر محقق که خود نیز مدتی به عنوان استاد میهمان در مؤسسه ISTAC به تدریس اشتغال داشت و ریاست جلسه اول کنفرانس نیز بر عهده او بود، موضوع سخنرانی خود را دفاع رشیدالدین فضل‌الله همدانی از غزالی قرار داد. وی گفت مجموعه‌ای از رسائل در کتابخانه قلیچ پاشا در سلیمانیه استانبول به نام التوضیحات الرشیدیه وجود دارد که به وسیله رشیدالدین فضل‌الله همدانی نگارش یافته که چهاردهمین رساله از این مجموعه با عنوان «در پاسخ معارضان حجت الاسلام غزالی» است. رشیدالدین می‌گوید: دشمنان و معارضان غزالی از روی جهل و حسادت از عقاید و اندیشه‌های غزالی نزد سلطان سنجر بن ملکشاه بدگویی کردند و او را متهم ساختند که آراء و اندیشه‌های او با اسلام منطبق نیست و بیشتر بر این سه موضوع تکیه کردند:

۱. لاله الاالله توحید عوام و لاله الا هو توحید خواص است.
۲. خداوند نور حقیقی است.
۳. نفس انسانی در این عالم غریب است و اشتیاق دارد که به اصل خود یعنی عالم علوی بازگردد. رشیدالدین فضل‌الله این ایرادات را پاسخ داده و جهل دشمنان حجت الاسلام را آشکار ساخته است.

دکتر نصرالله پورجوادی که ریاست یکی دیگر از جلسات را به عهده داشت در سخنرانی خود با عنوان استفاده غزالی از زبان حال در تفسیر قرآن گفت: ابوحامد امام محمد غزالی نخستین متفکر اسلامی است که از زبان حال یا لسان الحال به عنوان یک شگرد ادبی و شیوه بیان، برای تفسیر پاره‌ای از آیات قرآن، استفاده کرده است. از نظر غزالی آیاتی که می‌فرماید: «کن فیکون»، «ان من شیء»، «الا یسبح بحمده» و «الست بربکم» حقیقی دارند و رای آنچه که عامه مردم تصور می‌کنند. از نظر غزالی کن فیکون به این معنی نیست که

تبدیل کرد و به وادیهای تازه‌ای از معرفت کشاند. غزالی پس از وصول به حقیقت به تلقی تازه‌ای از دین دست یافت که فراتر از تلقی رایج فقهی کلامی ظاهرینانه اشعریان بود. او به ویژه در کتاب *المعتد من الظلال* جزئیات سفر روحانی خود را به شرح بازگفته و روشی را برای فهم دین و آموزه‌های حیاتی و حقیقت ادیان مطرح کرده که خودش آن را «روش نبوی» (طریق النبوه) نامیده که غیر از بحث نبوت به عنوان یک باور دینی و اصل اعتقادی است. او معتقد است که ایمان، وحی و خداوند را باید با روش نبوت شناخت که غیر از معرفت فلسفی و مفهومی است و به جای عقل بر قلب تکیه دارد. طرح این روش از سوی غزالی بی‌شبهت به قوه غیب‌شناسی یا نیروی شهود الوهی نزد رودولف اتو و فردریش شلایر ماخر نیست و در عین شباهت، تفاوتی هم بین دیدگاههای غزالی و این متألهان مسیحی وجود دارد. شلایر ماخر، متکلم آلمانی به طرح تجربه دینی پرداخت و اتو که پدیده‌شناس دین و متکلم مسیحی بود کوشید تا دین را از سیطره فلسفه خارج سازد و بارهیافتی عارف مآبانه به طرح و تکمیل مسئله تجربه دینی بپردازد. تجربه دینی با طریق نبوت در تفکر غزالی شباهتهایی دارد و تفاوتی که در عین تأکید بر این وجوه شباهت و تفاوت باید به سنخ‌شناسی (تیپولوژی) تجربه دینی و نیز منزلت شناختاری آن توجه نمود که از مباحث مناقشه‌انگیز در فلسفه دین معاصر است. وی در خاتمه اضافه نمود بازشناسی و ارزیابی نقادانه اندیشه متفکرانی همچون غزالی می‌تواند بشر معاصر و به ویژه مسلمانان را در مواجهه با چالشهای جدید فرهنگی یاری دهد.

دکتر محمد کاظم موسوی استاد ایرانی مؤسسه ISTAC در سخنرانی خود با عنوان *دستاوردهای امام غزالی در زمینه اصول فقه* اظهار داشت: تحول تازه‌ای که غزالی در اصول فقه پدید آورد شامل موارد زیر است:

۱. غزالی ترتیب تازه به مطالب اصول فقه داد، یعنی حکم شرعی را مسئله اول مورد بحث قرار داد و سپس به منابع حکم و طریق استنباط پرداخت و در پایان از جایگاه مجتهد سخن گفت.
 ۲. غزالی مقدمه‌ای از علم منطقی را در اصول فقه گنجانید به طوری که پس از غزالی اغلب علمای اصول حتی فقهای شیعه این شیوه را به کار بردند.

۳. غزالی تعاریف جدیدی از اجتهاد و قیاس به دست داد و به صراحت اجتهاد را از قیاس جدا دانست. طبق نظر آیت‌الله مطهری، تعریف جدید غزالی از اجتهاد موجب پذیرفته شدن اجتهاد توسط علمای شیعه در مکتب طه شد. محقق و علامه حلی در قرن هفتم و هشتم هجری تحت تأثیر غزالی اجتهاد را یک مبحث اساسی در فقه شیعه قرار دادند. پیش از این تاریخ اجتهاد به مثابه قیاس تلقی می‌شد و شیعیان آن را مردود می‌دانستند.

۴. غزالی در زمینه مناسبت و مصلحت نیز نظریات جدیدی ابراز کرد که موجب پدید آمدن نظریه مصلحت عامه به عنوان «مقاصد الشریعه» توسط علمای بعدی گردید.

خداوند در گوش هر موجود می‌گوید «کن» و سپس آن موجود هست می‌شود یا تسبیح همه موجودات به این معنی نیست که حتی جمادات و موجودات بی‌زبان مانند انسان «سبحان الله» می‌گویند، یا میثاق انسان با خدا به این معنی نیست که ذریه بنی آدم در عالمی به نام عالم ذر به زبان قال گفته‌اند «بلی» از نظر غزالی همه این سخن‌گفتنها به زبان حال است نه زبان قال، یعنی این گفت‌وگوها همه در واقع شگردی است ادبی برای بیان حقایقی معنوی. غزالی این نظریه تفسیری را با استفاده از مفهوم زبان حال که در میان متفکران ایرانی و شاعران فارسی زبان مانند ناصرخسرو و خیام و سنایی رایج بوده، مطرح کرده و از این طریق گامی شجاعانه در راه تفسیر عقلی آیات قرآن برداشته است.

دکتر همایون همتی در سخنرانی خود با عنوان *تجربه دینی در اندیشه غزالی*، ضمن مقایسه دیدگاههای برخی از متألهان مسیحی معاصر با آرای غزالی، تفاوتها و شباهتهای این دیدگاهها را مورد بررسی قرار داد. او گفت: غزالی بدون شک یکی از اندیشمندان بزرگ جهان اسلام است که شخصیتی جامع داشته و در حوزه‌های مختلف معرفت از فقه و اصول و تفسیر و کلام گرفته تا فلسفه و عرفان و اخلاق، پژوهش کرده و آثار ارزشمندی پدید آورده است.

تحول روحی غزالی، تحول فکری او را در پی داشت و این متکلم اشعری و فقه صاحب نام را به عارفی اهل ریاضت و آخرت